

TIJORAT BANKLARIDA LIKVIDLILIK RISKINI ERTA ANIQLASH

Yangiboev Rustam Berdiyrovich

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston milliy universiteti mustaqil izlanuvchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21917374>

Annotatsiya. Tezisdagi tijorat banklarida likvidlilik riskini prudensial me‘yorlar buzilishidan oldin aniqlash usullari tadqiq etilgan. O‘zbekiston bank tizimining 2020-2025 yillardagi ma‘lumotlari asosida likvidlilikni qoplash me‘yori koeffitsienti (LCR), sof barqaror moliyalashtirish me‘yori koeffitsienti (NSFR), kredit-depozit nisbati, yuqori likvidli aktivlar ulushi, depozitlarning muddat tarkibi va valyuta tafovuti baholangan. Natijalar operatsion likvidlilik ko‘rsatkichlari me‘yoriy talablardan yuqori saqlanganini, biroq kredit-depozit nisbatining yuqoriligi va xorijiy valyuta segmentidagi moliyalashtirish tafovuti tarkibiy riskni saqlab qolayotganini ko‘rsatgan. Sof va jamlanma likvidlilik tafovuti, yirik omonatchilar konsentratsiyasi, garovga qo‘yilmagan likvid aktivlar hamda tashqi qarzlarni qayta moliyalashtirishni qamrab oluvchi erta ogohlantirish tizimi taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: tijorat banklari, likvidlilik riski, erta ogohlantirish tizimi, likvidlilikni qoplash me‘yori koeffitsienti, sof barqaror moliyalashtirish me‘yori koeffitsienti, kredit-depozit nisbati, likvidlilik tafovuti, depozitlar konsentratsiyasi.

Abstract. This thesis examines methods for identifying liquidity risk in commercial banks before prudential requirements are breached. Based on data from Uzbekistan’s banking system for 2020-2025, the study assesses the Liquidity Coverage Ratio (LCR), Net Stable Funding Ratio (NSFR), loan-to-deposit ratio (LDR), share of high-quality liquid assets, maturity structure of deposits, and foreign currency funding gap. The results indicate that operational liquidity indicators remained above the regulatory minimums. However, the high loan-to-deposit ratio and the funding gap in the foreign currency segment continue to generate structural liquidity risk. The study proposes an early warning system incorporating net and cumulative liquidity gaps, large depositor concentration, unencumbered liquid assets, and external debt refinancing.

Keywords: commercial banks, liquidity risk, early warning system, Liquidity Coverage Ratio, Net Stable Funding Ratio, loan-to-deposit ratio, liquidity gap, deposit concentration.

Аннотация. В тезисе исследованы методы выявления риска ликвидности в коммерческих банках до нарушения пруденциальных требований. На основе данных банковской системы Узбекистана за 2020-2025 годы оценены коэффициент покрытия ликвидности (LCR), коэффициент чистого стабильного фондирования (NSFR), соотношение кредитов и депозитов (LDR), доля высококачественных ликвидных активов, срочная структура депозитов и валютный разрыв фондирования. Результаты показали, что показатели операционной ликвидности сохранялись выше установленных нормативных требований. Однако высокий уровень соотношения кредитов и депозитов, а также разрыв фондирования в иностранной валюте продолжают формировать структурный риск ликвидности. Предложена система раннего предупреждения, включающая чистый и совокупный разрывы ликвидности, концентрацию крупных вкладчиков, необременённые ликвидные активы и рефинансирование внешнего долга.

Ключевые слова: коммерческие банки, риск ликвидности, система раннего предупреждения, коэффициент покрытия ликвидности, коэффициент чистого стабильного фондирования, соотношение кредитов и депозитов, разрыв ликвидности, концентрация депозитов.

Kirish. Bank likvidliliği bankning aktivlarini qabul qilib bo‘lmaydigan darajadagi yo‘qotishlarsiz pul mablag‘lariga aylantirish va o‘z majburiyatlarini belgilangan muddatda bajarish qobiliyatini ifodalaydi. Tijorat banklari qisqa muddatga jalb qilingan depozitlar va boshqa resurslarni nisbatan uzoq muddatli kreditlar hamda investitsiyalarga joylashtiradi. Aktivlar va majburiyatlar muddatlari o‘rtasidagi mazkur nomutanosiblik banklarni likvidlilik riskiga doimiy ravishda sezgir qiladi.

Likvidlilik riski bankda mavjud pul mablag‘lari va kiruvchi pul oqimlari majburiyatlarni o‘z vaqtida bajarish uchun yetarli bo‘lmaganida yuzaga keladi. Bunda bank aktivlarni zarar bilan sotish, yuqori foiz stavkasida mablag‘ jalb qilish yoki tashqi moliyalashtirish manbalariga murojaat qilishga majbur bo‘lishi mumkin. Likvidlilik taqchilligi qisqa vaqt davom etsa ham, bankning to‘lov qobiliyati, daromadliliği va mijozlar ishonchiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Alohida bankdagi likvidlilik muammosi banklararo bozor, to‘lov tizimi va omonatchilar xulq-atvori orqali butun bank tizimiga tarqalishi mumkin.

Likvidlilik riskining asosiy manbalariga talab qilib olinguncha depozitlarning keskin chiqib ketishi, moliyalashtirish manbalarining yirik omonatchilarda to'planishi, aktivlar va majburiyatlar muddatlarining nomutanosibligi, tashqi qarzlarni qayta moliyalashtirish imkoniyatining cheklanishi, garovga qo'yilmagan likvid aktivlarning yetarli emasligi hamda xorijiy valyutalar bo'yicha pul oqimlari tafovuti kiradi. Balansdan tashqari majburiyatlarning ishga tushishi, kredit liniyalaridan foydalanishning ko'payishi va aktivlar bozor qiymatining pasayishi ham bankning likvidlilikka bo'lgan ehtiyojini oshiradi.

Bazel qo'mitasining likvidlilik riskini samarali boshqarish va nazorat qilish tamoyillarida banklar likvidlilik riski bo'yicha aniq risk-appetit belgilashi, pul oqimlarini muntazam baholashi, likvid aktivlar zaxirasini saqlashi, stress-testlar o'tkazishi va favqulodda moliyalashtirish rejasiga ega bo'lishi zarurligi belgilangan [1]. Mazkur tamoyillar likvidlilik riskini faqat majburiy koeffitsientlar orqali emas, balki bankning moliyalashtirish tuzilmasi, pul oqimlari va stress sharoitidagi barqarorligi asosida baholashni talab qiladi.

Bazel III doirasida likvidlilik riskini baholash uchun ikkita asosiy prudensial ko'rsatkich joriy etilgan. Likvidlilikni qoplash me'yori koeffitsienti (LCR) bankning yuqori sifatli likvid aktivlari 30 kunlik stress davridagi sof pul chiqimlarini qoplash imkoniyatini ko'rsatadi [2]. Sof barqaror moliyalashtirish me'yori koeffitsienti (NSFR) esa bankning bir yillik davrdagi aktiv operatsiyalari barqaror moliyalashtirish manbalari bilan qay darajada ta'minlanganini ifodalaydi [3]. Ushbu koeffitsientlarning kamida 100 foiz bo'lishi bankning qisqa va uzoq muddatli likvidlilik talablariga muvofiqligini ko'rsatadi.

Biroq likvidlilikni qoplash me'yori koeffitsienti (LCR) va sof barqaror moliyalashtirish me'yori koeffitsienti (NSFR) bankda likvidlilik riski mavjud emasligini to'liq kafolatlamaydi. Koeffitsientlar hisobot sanasidagi umumiy holatni ifodalaydi, ammo depozitlar konsentratsiyasi, mablag'larning chiqib ketish tezligi, likvid aktivlarni sotish imkoniyati, garov ta'minoti va valyutalar bo'yicha nomutanosiblikni to'liq aks ettirmasligi mumkin. Shu sababli majburiy koeffitsientlar belgilangan minimal darajadan yuqori bo'lgan sharoitda ham alohida bankda likvidlilik bosimi yuzaga kelishi ehtimoli saqlanib qoladi.

2023 yildagi xalqaro bank inqirozlari likvidlilik riski juda qisqa vaqt ichida kuchayishi mumkinligini ko'rsatdi. Raqamli bank xizmatlari, masofaviy to'lovlar va axborotning tez tarqalishi omonatchilarga mablag'larni qisqa vaqtda boshqa banklarga o'tkazish imkonini berdi. Bazel qo'mitasi ushbu inqirozlar tahlilida foiz riski, likvidlilik riski va moliyalashtirish konsentratsiyasining o'zaro ta'siri, shuningdek, bank rahbariyati va nazorat organlarining o'z vaqtida chora ko'rmaganini asosiy muammolar qatorida qayd etgan [4]. Bu holat likvidlilik riskini majburiy normativ buzilganidan keyin emas, balki uning dastlabki belgilari shakllanayotgan bosqichda aniqlash zarurligini tasdiqlaydi.

Likvidlilik riskini erta aniqlash tizimi bank moliyaviy holati yomonlashishidan oldin ogohlantiruvchi ko'rsatkichlarni kuzatishga asoslanadi. Bunday ko'rsatkichlarga likvidlilikni qoplash me'yori koeffitsienti (LCR) va sof barqaror moliyalashtirish me'yori koeffitsienti (NSFR) bilan birga kredit-depozit nisbati, yuqori likvidli aktivlar ulushi, sof va jamlanma likvidlilik tafovuti, yirik omonatchilar konsentratsiyasi, talab qilib olinguncha depozitlar ulushi, garovga qo'yilmagan aktivlar hamda xorijiy valyutadagi likvidlilik pozitsiyasi kiritilishi lozim. Ko'rsatkichlarning har biri bo'yicha ogohlantirish chegaralarini belgilash bankka likvidlilik taqchilligi yuzaga kelishidan oldin tuzatish choralari ko'rish imkonini beradi.

O'zbekiston bank tizimida likvidlilik ko'rsatkichlari belgilangan minimal talablardan yuqori saqlanmoqda. 2025 yil yakunida bank tizimi bo'yicha likvidlilikni qoplash me'yori koeffitsienti (LCR) 208 foizni, sof barqaror moliyalashtirish me'yori koeffitsienti (NSFR) esa 120 foizni tashkil etgan [5]. Ushbu natijalar bank tizimining agregat likvidlilik holati barqarorligini ko'rsatadi. Biroq tizim bo'yicha o'rtacha ko'rsatkichlar alohida banklardagi depozitlar konsentratsiyasi, muddat nomutanosibligi va valyutalar bo'yicha likvidlilik tafovutini yashirib qolishi mumkin.

Shu sababli O'zbekiston tijorat banklarida likvidlilik riskini baholash majburiy koeffitsientlarga rioya etilishini tekshirish bilan cheklanmasligi kerak. Bankning biznes modeli, resurs bazasi, yirik omonatchilar ulushi, tashqi moliyalashtirishga bog'liqligi va stress sharoitida likvid aktivlardan foydalanish imkoniyatlari birgalikda baholanishi zarur. Likvidlilik riskining dastlabki belgilarini aniqlash uchun ko'rsatkichlar dinamikasi, ularning belgilangan chegaralarga yaqinlashishi va bir vaqtda bir nechta ko'rsatkichning yomonlashishi nazorat qilinishi lozim.

Adabiyotlar sharhi. Bazel qo'mitasining likvidlilik riskini samarali boshqarish va nazorat qilish tamoyillarida bank likvidliligiga ta'sir qiluvchi barcha balans va balansdan tashqari pozitsiyalarni qamrab oladigan boshqaruv tizimini shakllantirish zarurligi asoslangan. Bank kuzatuv kengashi likvidlilik riski bo'yicha risk-appetitni tasdiqlashi, rahbariyat esa pul oqimlarini muntazam nazorat qilishi, stress-testlar o'tkazishi va favqulodda moliyalashtirish rejasini ishlab chiqishi lozim [1]. Mazkur tamoyillarning muhim

jihati likvidlilik riskini majburiy koeffitsientlar buzilganidan keyin emas, balki moliyalashtirish tarkibi, aktivlar sifati va pul oqimlari yomonlasha boshlagan bosqichda aniqlashga qaratilganidir. Biroq hujjatda erta ogohlantirish ko'rsatkichlari uchun yagona miqdoriy chegaralar belgilanmagan. Ularni bankning biznes-modeli va risk xususiyatlariga muvofiq belgilash banklar va milliy nazorat organlariga qoldirilgan.

Bazel III doirasida ishlab chiqilgan likvidlilikni qoplash me'yori koeffitsienti (LCR) bankning 30 kalendar kunlik stress davridagi sof pul chiqimlarini yuqori sifatli likvid aktivlar bilan qoplash imkoniyatini baholaydi [2]. Mazkur koeffitsient bankning qisqa muddatli likvidlilik bosimiga bardosh berish qobiliyatini ko'rsatadi. Likvidlilikni qoplash me'yori koeffitsientining (LCR) 100 foizdan pastlashishi bankning yuqori sifatli likvid aktivlari stress sharoitidagi sof pul chiqimlarini to'liq qoplay olmasligini anglatadi. Shu bilan birga, koeffitsientning 100 foizdan yuqori bo'lishi likvidlilik riski mavjud emasligini kafolatlamaydi. Chunki unda depozitlar konsentratsiyasi, mablag'larning chiqib ketish tezligi, aktivlarni sotishdagi ehtimoliy diskont va banklararo moliyalashtirish imkoniyatining yomonlashishi to'liq aks etmasligi mumkin.

Sof barqaror moliyalashtirish me'yori koeffitsienti (NSFR) bank aktivlari va balansdan tashqari operatsiyalarini bir yillik davrda barqaror resurslar bilan moliyalashtirish darajasini ifodalaydi [3]. Ushbu koeffitsient uzoq muddatli va past likvidli aktivlarni qisqa muddatli hamda barqaror bo'lmagan resurslar hisobiga moliyalashtirishni cheklashga qaratilgan. Sof barqaror moliyalashtirish me'yori koeffitsientining (NSFR) 100 foizdan yuqori bo'lishi mavjud barqaror moliyalashtirish manbalari talab etiladigan barqaror moliyalashtirish miqdoridan yuqori ekanini ko'rsatadi. Biroq mazkur koeffitsient qisqa vaqt ichida yirik depozitlarning chiqib ketishi yoki muayyan valyutadagi likvidlilik taqchilligini to'liq ifodalamaydi. Shu sababli sof barqaror moliyalashtirish me'yori koeffitsienti (NSFR) qisqa muddatli pul oqimlari va moliyalashtirish konsentratsiyasi ko'rsatkichlari bilan birgalikda qo'llanilishi lozim.

Bazel qo'mitasining 2023 yilgi bank inqirozlari bo'yicha hisobotida likvidlilik riskining tez kuchayishiga sabab bo'lgan omillar tahlil qilingan. Hisobotda moliyalashtirish manbalarining muayyan omonatchilar guruhida to'planishi, depozitlarning barqarorligi noto'g'ri baholanishi, foiz riski va likvidlilik riskining o'zaro ta'siri hamda bank rahbariyatining o'z vaqtida chora ko'rmagani asosiy kamchiliklar sifatida ko'rsatilgan [4]. Raqamli bank xizmatlari depozitlarni qisqa vaqt ichida ko'chirish imkoniyatini kengaytirgani sababli an'anaviy stress-senariylardagi pul chiqimi farazlari amaldagi riskni past baholashi mumkin. Mazkur natijalar likvidlilik riskini erta aniqlashda depozitlar konsentratsiyasi, kunlik pul chiqimlari, garovga qo'yilmagan likvid aktivlar va bozordan mablag' jalb qilish qiymatini doimiy kuzatish zarurligini ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining “Tijorat banklarining likvidliligini boshqarishga qo'yiladigan talablar to'g'risida”gi nizomida bank likvidliligini boshqarish va nazorat qilishning milliy mezonlari belgilangan [6]. Nizomga muvofiq, banklar likvidlilikni qoplash me'yori koeffitsienti (LCR) va sof barqaror moliyalashtirish me'yori koeffitsientini (NSFR) kamida 100 foiz darajasida ta'minlashi lozim. Mazkur talablar barcha valyutalar, milliy valyuta va xorijiy valyutalar bo'yicha alohida bajarilishi kerak. Shuningdek, yuqori likvidli aktivlarning jami aktivlardagi ulushi tijorat banklarida kamida 10 foiz bo'lishi belgilangan.

Milliy nizomda likvidlilikni erta nazorat qilish uchun muhim bo'lgan qo'shimcha ko'rsatkichlar ham nazarda tutilgan. Bank hisobotlarida moliyaviy resurslarning eng yirik manbalari, resurslarning tarmoq va hududlar bo'yicha jamlanganligi, aktivlar va majburiyatlarni to'lash jadvali, likvidli aktivlar va depozitlar dinamikasi, balansdan tashqari majburiyatlar hamda keyingi 30 kunlik likvidlilik prognozi aks ettirilishi lozim. Banklar likvidlilik holatini har chorakda kamida bir marta stress-testdan o'tkazishi va natijalar asosida ko'zda tutilmagan moliyalashtirish rejasini ishlab chiqishi kerak.

Nizomda kreditlar va depozitlar nisbatining 80 foizdan yuqori qiymati yoki uning o'sishi barqarorligi past resurslarga bog'liqlik kuchayishining dastlabki belgisi sifatida baholangan. Bu yondashuv likvidlilik riskini majburiy koeffitsientlar bilan birga balans tarkibi va moliyalashtirish manbalari asosida aniqlash zarurligini ko'rsatadi. Biroq amaldagi ko'rsatkichlarning ogohlantiruvchi, yuqori va kritik risk darajalari yagona tizimda birlashtirilmagan.

Adabiyotlar tahlili likvidlilikni qoplash me'yori koeffitsienti (LCR) qisqa muddatli, sof barqaror moliyalashtirish me'yori koeffitsienti (NSFR) esa tarkibiy moliyalashtirish riskini baholashini ko'rsatdi. Depozitlar konsentratsiyasi, kredit-depozit nisbati, likvidlilik tafovuti, valyutalar bo'yicha pozitsiyalar va garovga qo'yilmagan aktivlar mazkur koeffitsientlarni to'ldiruvchi erta ogohlantirish ko'rsatkichlari hisoblanadi. Biroq ilmiy va me'yoriy manbalarda ushbu ko'rsatkichlarni yagona risk darajasiga

birlashtirish hamda har bir daraja uchun aniq boshqaruv choralarini belgilash masalasi to'liq yechilmagan. Mazkur tadqiqot ushbu uslubiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Tahlil va natijalar. Tijorat banklarida likvidlilik riskini erta aniqlash faqat amaldagi prudensial me'yorlarga rioya etilishini tekshirish bilan cheklanmasligi lozim. Chunki likvidlilikni qoplash me'yori koeffitsienti (LCR) va sof barqaror moliyalashtirish me'yori koeffitsienti (NSFR) belgilangan talablardan yuqori bo'lgan sharoitda ham depozitlar konsentratsiyasi, muddatlar nomutanosibligi yoki tashqi moliyalashtirishga qaramlik likvidlilik bosimini yuzaga keltirishi mumkin. Shuning uchun tahlilda joriy, tarkibiy, konsentratsion va valyuta likvidliligi ko'rsatkichlari kompleks baholandi.

1-jadval

O'zbekiston bank tizimi likvidliligining asosiy ko'rsatkichlari dinamikasi, foizda

Ko'rsatkichlar	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Likvidlilikni qoplash me'yori koeffitsienti (LCR)	224,5	189,6	211,6	164,8	193,8	207,5
Sof barqaror moliyalashtirish me'yori koeffitsienti (NSFR)	109,9	115,4	115,6	111,8	115,3	119,9
Kredit-depozit nisbati (LDR)	241,4	209,0	180,0	195,0	172,7	144,8
Yuqori likvidli aktivlarning jami aktivlardagi ulushi	14,2	17,7	19,4	14,9	17,3	21,1

Manba: O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumotlari asosida muallif hisob-kitoblari.

Likvidlilikni qoplash me'yori koeffitsienti (LCR) 2020-2025 yillarda Bazel III va milliy prudensial talablarda belgilangan 100 foizlik minimal darajadan yuqori saqlangan [2;6]. Ko'rsatkich 2020 yilda 224,5 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2023 yilda 164,8 foizgacha pasaygan. Ayni vaqtda yuqori likvidli aktivlarning jami aktivlardagi ulushi 19,4 foizdan 14,9 foizgacha kamaygan. Ushbu ikki ko'rsatkichning bir vaqtda pasayishi 2023 yilda bank tizimining qisqa muddatli likvidlilik buferiga bosim kuchayganini ko'rsatuvchi erta ogohlantirish signali hisoblanadi.

2024-2025 yillarda yuqori likvidli aktivlarning ko'payishi natijasida likvidlilikni qoplash me'yori koeffitsienti (LCR) 207,5 foizgacha tiklangan. Yuqori likvidli aktivlarning jami aktivlardagi ulushi esa 21,1 foizga yetgan. Mazkur natija bank tizimida 30 kunlik stress sharoitidagi sof pul chiqimlarini qoplash imkoniyati mustahkamlanganini ko'rsatadi. Biroq koeffitsientning yuqori bo'lishi likvidlilik riski to'liq bartaraf etilganini anglatmaydi. Uni depozitlar konsentratsiyasi, aktivlarning garovga qo'yilgan qismi va valyuta kesimidagi pul oqimlari bilan birgalikda baholash zarur.

Sof barqaror moliyalashtirish me'yori koeffitsienti (NSFR) tahlil davrida 109,9-119,9 foiz oralig'ida shakllangan. Demak, bank tizimida mavjud barqaror moliyalashtirish hajmi talab etiladigan barqaror moliyalashtirish miqdoridan yuqori saqlangan. Biroq 2023 yilda ko'rsatkichning 111,8 foizgacha pasayishi uzoq muddatli aktivlar o'sishi barqaror resurslar o'sishidan tezlashganini anglatadi. Shu sababli sof barqaror moliyalashtirish me'yori koeffitsienti (NSFR) 100 foizdan yuqori bo'lgan holatda ham uning pasayish tendensiyasi alohida ogohlantirish signali sifatida qabul qilinishi lozim.

Kredit-depozit nisbati (LDR) 2020 yildagi 241,4 foizdan 2025 yilda 144,8 foizgacha pasaygan. Bu depozit bazasi kredit portfeliga nisbatan tezroq o'sganini va kreditlarni ichki resurslar bilan qoplash darajasi yaxshilanganini ko'rsatadi. Shunga qaramasdan, 2025 yilda har 100 so'mlik depozitga 144,8 so'mlik kredit to'g'ri kelgan. Demak, kredit portfelining muayyan qismi kapital, banklararo mablag'lar, tashqi kredit liniyalari va boshqa qarz resurslari bilan moliyalashtirilgan.

Kredit-depozit nisbatining 2022 yildagi 180,0 foizdan 2023 yilda 195,0 foizgacha ko'tarilishi, likvidlilikni qoplash me'yori koeffitsienti (LCR) va yuqori likvidli aktivlar ulushining pasayishi bilan bir vaqtda yuz bergan. Mazkur holat alohida ko'rsatkichlarga emas, balki ularning o'zaro harakatiga asoslangan erta ogohlantirish tizimini joriy etish zarurligini tasdiqlaydi.

Talab qilib olinguncha depozitlarning jami depozitlardagi ulushi 2020 yildagi 46,9 foizdan 2025 yilda 30,9 foizgacha pasaygan. Jamg'arma va muddatli depozitlar ulushi esa 53,1 foizdan 69,1 foizgacha oshgan. Bu passivlar tarkibining barqarorlashganini va depozitlarning kutilmagan chiqib ketish riski kamayganini ko'rsatadi. Biroq talab qilib olinguncha depozitlarning umumiy ulushi ularning barqarorligini to'liq ifodalaymaydi. Yirik omonatchilarga tegishli talab qilib olinguncha mablag'lar qisqa vaqt ichida chiqib ketishi mumkinligi sababli ular omonatchilar konsentratsiyasi bilan birgalikda baholanishi kerak.

2023 yilgi xalqaro bank inqirozlari raqamli bank xizmatlari va ijtimoiy axborot kanallari ta'sirida depozitlarning chiqib ketish tezligi keskin oshishi mumkinligini ko'rsatdi [4]. Shu sababli banklarda eng yirik o'nta omonatchining jami depozitlardagi ulushini ifodalovchi konsentratsiya koeffitsientini hisoblash taklif etiladi:

$$DC_{10,t} = \frac{\sum_{i=10}^{10} D_{i,t}}{D_t} \times 100$$

Bu yerda:

$DC_{10,t}$ – yirik o‘nta omonatchi mablag‘larining konsentratsiya darajasi;

$D_{i,t}$ – tegishli yirik omonatchining depozit mablag‘lari;

D_t – bankdagi jami depozitlar.

Mazkur koeffitsientning o‘sishi yoki yirik omonatchilar mablag‘larining chiqib ketishi natijasida likvidlilikni qoplash me‘yori koeffitsientining (LCR) ichki minimal chegaradan pasayishi erta ogohlantirish signali sifatida qabul qilinishi lozim.

Aktivlar va passivlar muddatlari o‘rtasidagi nomutanosiblikni aniqlash uchun har bir muddat oralig‘i bo‘yicha sof va jamlanma likvidlilik tafovuti hisoblanadi:

$$GAP_i = CF_i^{in} - CF_i^{out}$$

$$CGAP_i = \sum_{j=1}^i GAP_j$$

Bu yerda:

CF_i^{in} – tegishli muddat oralig‘ida kutilayotgan pul tushumlari;

CF_i^{out} – tegishli muddat oralig‘ida kutilayotgan pul chiqimlari;

GAP_i – sof likvidlilik tafovuti;

$CGAP_i$ – jamlanma likvidlilik tafovuti.

Bir kunlik, yetti kunlik, o‘ttiz kunlik, uch oylik va bir yillik muddat oraliqlarida jamlanma likvidlilik tafovutining salbiylashishi bankning qo‘shimcha moliyalashtirishga ehtiyojini ko‘rsatadi. Ayniqsa, o‘ttiz kunlik salbiy jamlanma tafovutning bank ichki limitidan oshishi aktivlar o‘sishini cheklash, likvid aktivlarni ko‘paytirish yoki qo‘shimcha resurs jalb qilish choralarini ishga tushirishi kerak.

Valyutalar kesimidagi tahlil bank tizimida tarkibiy risk yuqori ekanini ko‘rsatadi. Xorijiy valyutadagi kredit-depozit nisbati 2020 yilda 279,4 foizni, 2025 yilda esa 271,1 foizni tashkil etgan. Xorijiy valyutadagi kreditlar va depozitlar o‘rtasidagi moliyalashtirish tafovuti 2020 yilda 88,7 trln so‘m bo‘lgan bo‘lsa, 2025 yilda 149,4 trln so‘mga yetgan. Bu xorijiy valyutadagi kreditlarni moliyalashtirishda tashqi kredit liniyalari va boshqa jalb qilingan resurslarning ahamiyati yuqori ekanini ko‘rsatadi.

Mazkur ko‘rsatkich xorijiy valyutadagi likvidlilik tafovutining bilvosita indikatorini hisoblanadi. To‘liq baholash uchun har bir asosiy valyuta bo‘yicha kutilayotgan pul tushumlari va chiqimlari alohida hisoblanishi lozim:

$$FXGAP_{i,c} = FXCF_{i,c}^{in} - FXCF_{i,c}^{out}$$

Bu yerda c tegishli xorijiy valyutani anglatadi. Salbiy valyuta tafovutining o‘sishi, tashqi resurslar muddatining qisqarishi yoki tegishli valyutadagi likvid aktivlarning kamayishi bank likvidliligining tashqi moliyalashtirish sharoitlariga sezgirlikni oshiradi.

Likvidlilik zaxirasini baholashda aktivlarning faqat yuqori likvidli deb tasniflanishi yetarli emas. Ularning garovga qo‘yilmagan va favqulodda vaziyatda tez pulga aylantirilishi mumkin bo‘lgan qismi alohida hisobga olinishi kerak. Buning uchun quyidagi qoplash koeffitsientidan foydalanish mumkin:

$$ULC_t = \frac{UHLa_t}{SNCO_{30,t}} \times 100$$

Bu yerda:

$UHLa_t$ – garovga qo‘yilmagan yuqori likvidli aktivlar;

$SNCO_{30,t}$ – stress sharoitidagi 30 kunlik sof pul chiqimi;

ULC_t – garovga qo‘yilmagan likvid aktivlar bilan qoplash koeffitsienti.

Koeffitsientning 100 foizdan pasayishi bankning qisqa muddatli stressni faqat erkin tasarruf etiladigan aktivlar bilan qoplay olmasligini ko'rsatadi.

Tashqi qarzlarni qayta moliyalashtirish riskini baholashda kelgusi o'n ikki oyda so'ndiriladigan tashqi majburiyatlarni tasdiqlangan moliyalashtirish manbalari bilan qoplash darajasi aniqlanishi lozim:

$$RFC_{12,t} = \frac{CFS_{12,t}}{EDM_{12,t}} \times 100$$

Bu yerda:

$CFS_{12,t}$ – keyingi o'n ikki oy uchun tasdiqlangan moliyalashtirish manbalari;

$EDM_{12,t}$ – shu davrda so'ndiriladigan tashqi qarzlari;

$RFC_{12,t}$ – tashqi qarzlarni qayta moliyalashtirishni qoplash koeffitsienti.

Koeffitsientning 100 foizdan past bo'lishi bankning tashqi majburiyatlarni so'ndirishda yangi resurslarni jalb qilishga qaramligini ko'rsatadi. Tashqi kreditorlar, valyutalar yoki so'ndirish muddatlarining yuqori konsentratsiyasi mazkur riskni yanada kuchaytiradi.

2-jadval

Erta ogohlantirish ko'rsatkichlari bo'yicha 2025 yilgi baholash

Ko'rsatkich	2025 yilgi holat	Baholash
Likvidlikni qoplash me'yori koeffitsienti (LCR)	207,5%	Barqaror
Sof barqaror moliyalashtirish me'yori koeffitsienti (NSFR)	119,9%	Barqaror
Kredit-depozit nisbati (LDR)	144,8%	Nazorat talab etadi
Yuqori likvidli aktivlar ulushi	21,1%	Barqaror
Talab qilib olinguncha depozitlar ulushi	30,9%	Maqbul
Xorijiy valyutadagi kredit-depozit nisbati	271,1%	Yuqori risk
Xorijiy valyutadagi moliyalashtirish tafovuti	149,4 trln so'm	Yuqori risk
Sof va jamlanma likvidlik tafovuti	Bank ichki ma'lumoti talab etiladi	Doimiy monitoring zarur
Yirik omonatchilar konsentratsiyasi	Bank ichki ma'lumoti talab etiladi	Stress-test zarur
Garovga qo'yilmagan likvid aktivlar	Bank ichki ma'lumoti talab etiladi	Qoplash koeffitsienti hisoblanishi zarur
Tashqi qarzlarni qayta moliyalashtirish	Bank ichki ma'lumoti talab etiladi	Muddat va valyuta kesimida baholanishi zarur

Tahlil natijalariga ko'ra, 2025 yilda O'zbekiston bank tizimining umumiy operatsion likvidligi barqaror bo'lgan. Likvidlikni qoplash me'yori koeffitsienti (LCR), sof barqaror moliyalashtirish me'yori koeffitsienti (NSFR) va yuqori likvidli aktivlar ulushi me'yori talablardan yuqori shakllangan. Depozitlar muddat tarkibining yaxshilanishi ham likvidlik riskini kamaytiruvchi omil bo'lgan.

Biroq kredit-depozit nisbatining 144,8 foiz darajasida saqlanishi va xorijiy valyutadagi kredit-depozit nisbatining 271,1 foizga yetishi tarkibiy likvidlik riski hali ham yuqori ekanini ko'rsatadi. Ayniqsa, xorijiy valyuta segmentida tashqi moliyalashtirishga qaramlik asosiy erda ogohlantirish omili sifatida namoyon bo'lgan.

Shu asosda har bir ko'rsatkichga 1 dan 4 gacha risk darajasini berish va bankning umumiy holatini eng zaif ko'rsatkich bo'yicha belgilash taklif etiladi:

$$Rt = \max(r_{LCR,t}; r_{NSFR,t}; r_{LDR,t}; r_{HLA,t}; r_{GAP,t}; r_{DC,t}; r_{DD,t}; r_{FX,t}; r_{ULA,t}; r_{RFC,t})$$

Bu yerda 1 yashil, 2 sariq, 3 to'q sariq va 4 qizil risk darajasini ifodalaydi. Eng zaif ko'rsatkich tamoyili likvidlikni qoplash me'yori koeffitsienti (LCR) yoki sof barqaror moliyalashtirish me'yori koeffitsienti (NSFR)ning yuqori qiymati boshqa yo'nalishdagi likvidlik xavfini yashirib qolishining oldini oladi. Natijada likvidlik muammosini prudensial me'yor buzilishidan oldin aniqlash va tegishli tuzatish choralarini o'z vaqtida qo'llash imkoniyati yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Basel Committee on Banking Supervision. Principles for Sound Liquidity Risk Management and Supervision. Basel: Bank for International Settlements, 2008. 44 p.
2. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: The Liquidity Coverage Ratio and Liquidity Risk Monitoring Tools. Basel: Bank for International Settlements, 2013. 75 p.
3. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: The Net Stable Funding Ratio. Basel: Bank for International Settlements, 2014. 17 p.
4. Basel Committee on Banking Supervision. Report on the 2023 Banking Turmoil. Basel: Bank for International Settlements, 2023. 36 p.
5. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. 2025 yil uchun moliyaviy barqarorlik sharhi. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki, 2026.
6. Tijorat banklarining likvidliligini boshqarishga qo‘yiladigan talablar to‘g‘risidagi nizom: O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining qarori, 2015 yil 13 avgust, ro‘yxat raqami 2709, amaldagi tahrirda.
7. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Markaziy bankning statistik byulleteni: 2025 yil. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki, 2026.